

УДК 338.431.4

Запша Г.М.,
к.е.н., доцент кафедри менеджменту і маркетингу
Одеський державний аграрний університет

ЕФЕКТИВНІСТЬ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Zapsha H.M.,
cand. sci. (econ.), assistant professor of
management and marketing department
Odessa state agrarian university

THE EFFICIENCY OF ECONOMIC ACTIVITY OF THE AGRARIAN ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF PROPERTY RELATIONS TRANSFORMATION: REGIONAL ASPECT

Постановка проблеми. Складні процеси докорінних трансформацій відносин власності, що вже понад двадцятиріччя протікають в сільському господарстві, супроводжуються неоднозначними тенденціями щодо ефективності господарської діяльності аграрних підприємств як в цілому по Україні, так і в окремих її регіонах. Важливість посиленої уваги до зростання прибутковості господарської діяльності аграрних підприємств в сучасних умовах пов'язана з необхідністю вирішення низки проблем для забезпечення розширеного відтворення виробництва на інноваційні основи, підвищення якісних параметрів конкурентоспроможності продукції, збільшення рівня заробітної плати працівників аграрної сфери, покращання соціальних умов проживання сільського населення в різноманітних регіонах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та прикладні проблеми зростання дохідності сільськогосподарських підприємств в процесі здійснення реформ та в пореформений період висвічувалися в наукових розробках Амбросова В.Я., Андрійчука В.Г., Єрмакова О.Ю., Кургана В.П., Маліка М.Й., Ларіної А.Я., Саблука П.Т., Червена І.І., Черевка Г.В. В роботах відзначених та інших вчених знайшли відображення теоретичні положення щодо сутності ефективності як соціально-економічної категорії, методичні підходи оцінки прибутковості підприємства з визначенням системи відповідних показників, аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів забезпечення високих фінансових результатів, економічні та організаційні важелі формування беззбиткового виробництва та підвищення ефективності господарювання в ринкових умовах. Разом з тим, управління сільськогосподарським виробництвом на сучасному етапі трансформації відносин власності повинно здійснюватися з урахуванням регіональних особливостей ведення галузі, посилення економічної самостійності регіонів, підвищення ролі територіальних органів державного управління та місцевого самоврядування у вирішенні соціально-економічних проблем сільських територій, інтенсифікації інтеграційних зв'язків між регіонами як в рамках національних кордонів, так і на міждержавному рівні. Все це обумовлює необхідність подальших досліджень проблеми підвищення економічної ефективності сільськогосподарських підприємств з врахуванням регіонального фактору.

Постановка завдання. Метою статті є розробка теоретичних положень та науково-прикладних рекомендацій щодо підвищення економічної ефективності виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств в процесі трансформації відносин власності з акцентом на необхідності посилення регулюючого впливу регіональних органів державного управління та місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Просторове розташування сільськогосподарського виробництва має територіальну прив'язку до конкретних регіонів. Поняття регіону багатопланове, бо передбачає диференціацію певного простору за подібністю та особливостями його природного, історичного, соціально-культурного та виробничо-господарського середовища. Конкретна історико-географічна територія в ролі регіону може виділятися також за цивілізаційними, етнічними, конфесійними, мовними та іншими критеріями.

При дослідженні національної регіональної політики передбачається наявність законодавчо визначеного та наділеного відповідними повноваженнями суб'єкта. Тому логічно представляти регіон як певну адміністративно-територіальну одиницю у складі держави. Проте слід вказати на те, що даний підхід до певної міри обмежує наукове та прикладне використання терміну "регіон". Бо його цілком правомірно застосовують стосовно характеристики регіональних наднаціональних інститутів (на зразок Європейського Союзу). Отже, в залежності від цілей конкретної дослідницької проблеми, характеристика регіону може стосуватися як внутрішньодержавної територіальної складової, так і міждержавної території. Тобто при використанні поняття "регіон" варто уточнювати його сутність на предмет належності до внутрішньодержавної чи наддержавної території.

Оскільки характер впливу об'єктивних та суб'єктивних факторів на ефективність виробництва в аграрному секторі визначається щодо України, то прояви цих чинників логічно досліджувати на територіальних утвореннях, якими є її внутрішньодержавні регіони. Останні в літературних джерелах подаються по різному, визначаючи тим самим потребу в проведенні відповідного наукового узагальнення. Так, у Малому економічному словнику регіон трактується як "область, район; частина країни, що відрізняється від інших областей сукупністю природних і (або) історично сформованих, відносно стійких економіко-географічних і інших особливостей, що нерідко сполучаються з особливостями національного складу населення" [1]. Для позначення міри диференціації території поряд з регіоном використовуються такі терміни, як: район, зона, ареал тощо, з яких найчастіше вживаються "район" і "регіон". Район визначається як територія за сукупністю елементів, які її насичують, що відрізняється від інших територій, яка володіє єдністю, взаємозв'язком складових елементів, цілісністю, причому ця цілісність — об'єктивна умова й закономірний результат розвитку даної території [2]. Отже за своїм змістом термін "район" є синонімом поняття "регіон".

Ознакою, за якою певну територію можна представити як відносно самостійну одиницю, слугує її соціально-економічна єдність із усією національною економікою, тобто економічні процеси, що протікають на ній, повинні відображати певні закономірності суспільного відтворення, які формуються під впливом взаємозалежних економічних, соціальних і природних факторів. Даному підходу відповідає таке визначення, в якому регіон розглядається як територіально обмежена частина цілісної соціально-економічної системи, що характеризується її основними рисами, замкненим відтворювальним циклом та певними економічними особливостями [3].

Загальними ознаками внутрішньодержавного регіону виступають: територія, що має схожі природно-кліматичні, історико-географічні та етнічно-демографічні характеристики; певна територіальна виробничо-господарська спеціалізація; тісні взаємозалежні економічні зв'язки між господарюючими суб'єктами, виробничо-господарська взаємодія яких здійснюється в певних територіальних межах на основі поділу та кооперації праці; соціально-економічна територіальна цілісність. Сукупність відповідних ознак формує таку територію як відносно самостійну одиницю та вирізняє її серед інших територій. З метою ефективного використання ресурсного потенціалу окремих територій їх в законодавчо-адміністративному порядку виділяють та наділяють відповідними суб'єктно-організаційними повноваженнями.

Виходячи з викладеного та мети дослідження національної регіоналізації як чинника впливу на результативність виробництва в аграрному секторі України, регіон визначається як територіально-спеціалізована частина господарського комплексу країни, що характеризується єдністю взаємопов'язаних та взаємозалежних природних, історико-географічних, економічних та соціальних факторів, виробничо-господарська цілісність яких виступає об'єктивною закономірністю розвитку даної території. Наявність щодо такої території законодавчо визначеного та наділеного відповідними організаційно-керівними

повноваженнями суб'єкта відбиває поділ країни на адміністративно-територіальні одиниці, якими в Україні є райони, області та Автономна Республіка Крим.

Економічну ефективність сільськогосподарського виробництва в аграрних підприємствах за регіонами демонструє рівень рентабельності, динаміка якого з 1990 року наведена в таблиці 1.

Аналіз цифрових даних показує, що протягом періоду дослідження рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах за регіонами країни характеризується як нестабільний в часі та такий, що має суттєві відмінності за величиною і навіть за наявністю в окремих регіонах її від'ємних значень.

Таблиця 1

Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах, % *

Регіон	Рік					2012 р. +/- до 1990 р., відсоткових пунктів
	1990	2000	2010	2011	2012	
Україна	42,6	-1,0	21,1	27,0	20,5	-22,1
АР Крим	51,1	1,6	12,8	23,7	8,8	-42,3
Вінницька	43,4	9,8	19,4	24,9	15,3	-28,1
Волинська	37,8	-10,0	9,0	19,7	15,5	-22,3
Дніпропетровська	44,0	-2,9	28,1	32,2	17,9	-26,1
Донецька	45,3	-8,6	25,7	30,8	22,7	-22,6
Житомирська	37,8	-11,6	7,3	12,2	19,2	-18,6
Закарпатська	22,9	-24,4	-13,3	-0,5	6,3	-16,6
Запорізька	48,8	-1,4	30,6	28,5	14,4	-34,4
Івано-Франківська	26,5	-6,8	29,3	32,0	38,0	11,5
Київська	40,8	6,4	31,1	39,0	34,1	-6,7
Кіровоградська	55,5	1,1	40,7	42,5	33,7	-21,8
Луганська	41,2	-2,6	11,6	27,7	28,5	-12,7
Львівська	27,2	-18,2	27,6	21,4	2,2	-25,0
Миколаївська	53,7	-7,0	35,8	33,5	28,3	-25,4
Одеська	40,3	5,2	20,1	18,8	6,1	-34,2
Полтавська	52,9	2,4	21,7	27,6	16,1	-36,8
Рівненська	37,5	-3,0	5,9	9,7	9,6	-27,9
Сумська	43,0	5,4	-0,6	11	17,0	-26,0
Тернопільська	25,5	-4,7	16,1	27,5	15,3	-10,2
Харківська	53,4	2,7	17,6	27,5	23,0	-30,4
Херсонська	44,7	-12,9	18,7	24,4	10,4	-34,3
Хмельницька	35,8	0,1	14	21,6	24,9	-10,9
Черкаська	41,8	4,7	18,1	27,1	24,9	-16,9
Чернівецька	29,0	-4,8	-1,2	13,4	8,9	-20,1
Чернігівська	39,6	-9,5	2,8	14,6	16,7	-22,9
м. Київ	-	-	25,2	42,9	30,2	X

*Джерело: розраховано за даними Держкомстату України [4, с.233]

Так, звітного року за середньою в країні рентабельністю, що складала 20,5%, у Львівській, Одеській та Закарпатській областях сільськогосподарське виробництво характеризувалося низькими значеннями показників порівняно з іншими регіонами. При цьому протягом періоду дослідження збитковість аграрних підприємств Закарпатської області має досить тривалий характер. Аграрне виробництво виявлялося збитковим в окремі

періоди у Житомирській, Івано-Франківській, Сумській, Чернівецькій та інших областях, а також в сільськогосподарських підприємствах, що зареєстровані у м. Києві.

У 2012 р. найвищий рівень рентабельності (38%) досягали сільськогосподарські підприємства Івано-Франківської області. Більше ніж 30 відсотків рентабельності отримали аграрні господарючі суб'єкти Київської та Кіровоградської областей, а також ті, що мають місце реєстрації у м. Києві.

Лише в шести регіонах у звітному році рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва знаходиться в межах від 20 до 30 відсотків. Менше 20 відсотків рівня рентабельності аграрної діяльності отримали 16 регіонів, з яких найменші значення економічної ефективності характерні для Львівської (2,2%), Одеської (6,1%), Закарпатської (6,3%), Чернівецької (8,9%) та Рівненської (9,6%) областей, а також Автономної республіки Крим (8,8%). Оскільки рентабельність показує, що сільськогосподарське підприємство за рахунок грошової виручки від реалізації продукції покриває витрати на її виробництво та одержує прибуток, то економічна ефективність виробництва в аграрних підприємствах вказаних регіонів відображає вкрай обмежені їх можливості для розширеного відтворення.

За період з 1990 до 2012 роки рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва в аграрних підприємствах в середньому по країні зменшився на 22,1 відсоткових пункти. Такий результат пояснюється тим, що у базовому (дореформеному) році рівень окупності витрат в цілому по країні становив понад 42 відсотки, що складає найвищий показник в досліджуваному періоді. Надзвичайно низька ефективність господарювання вирізняє 2000 (після реформений) рік, в якому з двадцяти п'яти регіонів України п'ятнадцять отримали загальну збитковість виробництва аграрних підприємств. Низька рентабельність протягом тривалого часу є характерною ознакою абсолютної більшості регіонів країни. При цьому на кінець звітної періоду сільськогосподарські підприємства майже всіх регіонів (за винятком Івано-Франківської області), не змогли перевищити значення рівня рентабельності аграрного виробництва в дореформений рік і продовжують зберігати досить низьку окупність понесених витрат. Виходячи з викладеного, правомірно зробити узагальнюючий висновок про пріоритетне значення впливу на соціально-економічну ефективність сільськогосподарського виробництва в реформений та післяреформений період глибинних трансформацій відносин власності. Саме тому нагальною є потреба виведення сучасних економічних відносин та їх базової складової – відносин власності в сільськогосподарських підприємствах на якісно новий, вищий за попередній рівень.

У вирішенні поставленого завдання значна роль відводиться регіональним органам управління адміністративно-територіальними одиницями, які, маючи певну економічну самостійність та управлінські компетенції, виступають в ролі важливого чинника впливу на розвиток економічних процесів, в тому числі і відносин власності в аграрному секторі. Згідно діючого законодавства та регіональних повноважень, ними здійснюється продаж, оренда, передача в користування, приватизація, в тому числі безоплатна, різноманітних об'єктів власності. Регіональними представництвами органів державного управління, а також виконавчими структурами місцевого самоврядування здійснюється контроль дотримання антимонопольного законодавства, проведення цінової політики, вивчення динаміки ринкової кон'юнктури та економічної ефективності підприємств, адміністрування податків та платежів до регіонального бюджету. Таким чином, на регіональному рівні формуються та функціонують організаційно-економічні механізми, що стимулюють чи гальмують розвиток підприємництва, середнього та дрібного бізнесу, в тому числі в сільській місцевості. Названі й інші положення слугують аргументами на користь того, що регіональний рівень галузевого та адміністративно-територіального управління виступає як важливий чинник впливу на розвиток відносин власності на селі, підвищення результативності господарської діяльності аграрних підприємств.

Посилення ролі та значення регіонального фактору у вирішенні ключових проблем функціонування аграрних господарюючих суб'єктів та створенні належних організаційно-економічних умов поступального зростання ефективності сільського господарства задекларовано, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України у жовтні 2013 року "Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року", в якій серед базових принципів управління аграрним сектором у сфері формування та реалізації державної аграрної політики значаться: "розвиток саморегулювання в аграрному секторі,

делегування державою галузевим, фаховим та територіальним об'єднанням частини повноважень щодо регулювання аграрного ринку, в тому числі у частині здійснення контролю за якістю та безпечністю вітчизняної сільськогосподарської продукції; урахування регіональних умов розвитку сільського господарства" [5].

Принциповим моментом в реалізації "Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року" має бути поєднання загальносуспільних та внутрішньо регіональних інтересів, що передбачає формування довгострокових, середньострокових та поточних цілей аграрної політики, з конкретизацією завдань, розподілом функцій між загальнонаціональним та регіональними рівнями управління з обов'язковим правовим закріпленням їх повноважень та відповідальності через відповідні законодавчо-регламентуючі документи. Чітке розмежування політики держави по відношенню до регіонів в аграрній сфері і аграрної політики, яка проводиться власне регіонами сприятиме підвищенню результативності діяльності як центральних органів державного управління, так і місцевих владних інституцій. Бо при цьому забезпечується баланс повноважень і відповідальності, чіткість функціонування всієї управлінської структури, виключається паралелізм та дублювання функцій, суперечливість і неузгодженість дій управлінських ланок, підвищується оперативність та дисципліна управління.

Важливим напрямком діяльності регіональних органів управління щодо досягнення стратегічної цілі із забезпечення ефективного розвитку аграрного сектору та стабільного постачання споживачам високоякісної та доступної за ціною вітчизняної сільськогосподарської продукції має бути удосконалення регіональної регуляторної політики, правовий фундамент якої закладено Законом України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності". Законом встановлені публічні процедури розробки та прийняття регуляторних актів, а саме: обов'язкове планування діяльності з підготовки регуляторних актів, проведення аналізу регуляторного впливу, оприлюднення проекту регуляторного акта, оцінки його регуляторного впливу з метою отримання зауважень і пропозицій, а також систематичне відстеження результативності прийнятих регуляторних актів [6]. Повноцінне дотримання принципів публічності, прозорості та врахування суспільних та приватних інтересів в прийнятті регуляторних актів можливе за умови активної участі безпосередньо аграрних суб'єктів господарювання, або їх представницьких інститутів (асоціацій, об'єднань, кооперативів) в підготовці та проведенні регіональної регуляторної політики. Проте на сучасному етапі в силу нерозвиненості таких представницьких інститутів, недостатньої активності самих сільськогосподарських підприємств, з одного боку, та слабкої виконавчої дисципліни державних органів управління на місцях, з іншого, забезпечити системність, координацію та високу результативність у вирішенні питання спрощення процедур та зменшення адміністративного тиску на господарюючі суб'єкти, в тому числі й аграрні, поки не вдається. Тому подальше зниження адміністративних бар'єрів для господарської діяльності в сільській місцевості, запровадження концепції "єдиного вікна" для отримання дозвільних документів та подання електронної звітності, сприяння розвитку асоціативних та кооперативних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників, їх залучення до активної участі у формуванні регіональної регуляторної політики залишається актуальним завданням територіальних органів державного управління та місцевого самоврядування.

Ефективність господарської діяльності аграрних підприємств, що функціонують в умовах динамічної ринкової економіки, суттєво залежить від їх можливостей вільного доступу до ринків збуту, наявності прозорих механізмів формування цін, встановлення паритетних відносин з організаціями оптової та роздрібною торгівлі, а також підприємствами, які переробляють сільськогосподарську сировину. Регіональні аграрні ринки в Україні, як правило, характеризуються низьким рівнем розвитку інфраструктури, наявністю недостатньої кількості її складових, що свідчить про фрагментарність рішень щодо створення окремих інфраструктурних об'єктів та відсутність комплексних регіональних програм розбудови інфраструктури аграрного ринку з відповідним організаційним та інвестиційним забезпеченням. У зв'язку з цим органи місцевого самоврядування обласного та районного рівня повинні ініціювати розробку та реалізацію адаптованих до потреб та особливостей конкретних регіонів програм створення мереж оптових сільськогосподарських ринків, торгових домів, бірж, аукціонів та інших подібних об'єктів з обов'язковим визначенням строків

виконання етапів програми, обсягів та джерел її фінансування, персональної відповідальності посадових осіб місцевого самоврядування за здійснення запланованих заходів та цільове використання виділених коштів. При цьому в рамках регіонального аграрного ринку важливо сприяти утворенню інтегрованих маркетингових систем на основі довгострокових контрактних відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками, переробними підприємствами, оптовими та роздрібними торговельними мережами.

Високоєфективний розвиток аграрних підприємств, незалежно від їх організаційно-правового устрою та форм власності, потребує приведення внутрішньогосподарських систем управління у відповідність з вимогами оточуючого ринкового середовища. Функціонування в умовах комерційного ризику вимагає від керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств застосування новітніх технологій, володіння інструментами сучасного менеджменту та маркетингу, отримання оперативної інформації щодо стану кон'юнктури аграрного ринку, знання положень законодавчих та інших регуляторних документів, які динамічно змінюються. У зв'язку з цим необхідна активізація зусиль щодо формування високоєфективної системи інформаційно-консультаційного забезпечення, важливою складовою якої на регіональному рівні є сільськогосподарська дорадча діяльність як сукупність заходів, спрямованих на задоволення потреб аграрних товаровиробників у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства [7].

У зв'язку з обмеженими можливостями бюджетного фінансування діяльності регіональних державних дорадчих служб заслуговують на увагу пропозиції вчених щодо розвитку альтернативних організаційних моделей надання дорадчих послуг. Зокрема, Ключаном В.В. науково доведена доцільність створення обласних та районних вертикально-інтегрованих кооперативних структур, діяльність яких спрямована на інформаційно-консультаційний супровід сільськогосподарських підприємств та обслуговуючих кооперативів [8]. Спираючись на апробоване практикою методичне та правове забезпечення формування обслуговуючих кооперативів, автор пропонує поетапний алгоритм заснування районного інформаційно-консультаційного кооперативу з деталізацією видів виконуваних робіт на кожному з виділених етапів та обґрунтуванням можливих джерел фінансування.

Висновки та подальші дослідження. Ретроспективний аналіз ефективності господарської діяльності аграрних підприємств в процесі ринкових трансформацій в регіонах України виявив нестійкість динамічних трендів показників рентабельності протягом періоду дослідження та суттєві відмінності значення цих показників в розрізі окремих регіонів. При наявності в тих чи інших регіонах позитивних і, навіть, високих економічних результатів в конкретні роки, узагальнюючий висновок полягає у тому, що на кінець аналітичного періоду ефективність сільськогосподарських підприємств майже у всіх регіонах поступається в цілому значенню рівня рентабельності аграрного виробництва в дореформений період і характеризується низькою окупністю понесених витрат.

Як пріоритетні напрямки діяльності регіональних органів державного управління та місцевого самоврядування щодо досягнення стратегічної цілі стосовно забезпечення ефективного розвитку аграрного сектору економіки України та продовольчої безпеки її регіонів визначені: удосконалення регіональної регуляторної політики; розробка та реалізація регіональних програм розбудови інфраструктури аграрного ринку; поліпшення інвестиційного привабливості сільськогосподарського виробництва за рахунок удосконалення земельних та майнових відносин; формування дієвої системи інформаційно-консультаційного забезпечення аграрного бізнесу за рахунок розширення кола суб'єктів надання сільськогосподарських дорадчих послуг та підвищення їх якості.

Загострення соціально-економічних проблем аграрного сектору економіки в регіонах України в процесі трансформації відносин власності актуалізує потребу подальшого науково-прикладного опрацювання організаційно-економічних заходів регіонального рівня щодо підвищення ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств.

Література

1. Малый экономический словарь : 12000 терминов / А.Н. Азрилиян, О.М. Азрилиян, Е.В. Калашникова, О.В. Мещерякова ; Под ред. Азрилияна А.Н. – М. : Ин-т новой экономики, 2000 . – 1087 с.

2. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. / Э.Б. Алаев – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
3. Экономический потенциал региона : анализ, оценка, диагностика: моногр. / А.Н. Тищенко, Н.А. Кизим, А.И. Кубах, Е.В. Давыскина. – Х. : ИД «ИНЖЕК», 2005. – 176 с.
4. Сельское хозяйство Украины. Статистический сборник за 2012 год. / Государственная служба статистики Украины; ред. Н.С. Власенко. – Киев: ООО «Август Трейд», 2013. – 402 с.
5. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
6. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
7. Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність». [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://zakon4.rada.gov.ua>.
8. Ключан В.В. Система інформаційно-консультаційного забезпечення аграрної сфери : монографія / В.В. Ключан. – Миколаїв: МДАУ, 2012. – 371 с.

References

1. Azriliian, A.N., Azriliian, O.M., Kalashnikova, E.V. and Mesheriakova, O.V. (2000), *Malyy ekonomicheskyy slovar : 12000 terminov* [Small economic dictionary: 12000 terms], In-t novoy ekonomiki, Moscow, Russia, 1087 p.
2. Alaev, E.B. (1983), *Sotsialno-ekonomicheskaya geografiya: Ponyatiyno-terminologicheskyy slovar*. [Socio-economic geography: Concept-terminological dictionary], Mysl, Moscow, Russia, 350 p.
3. Tishchenko. A.N., Kizim, N.A., Cubes, A.I., and Davyskina, E.V. (2005), *Ekonomicheskyy potentsial regiona : analiz, otsenka, diagnostika* [The economic potential of the region: analysis, evaluation, diagnosis], monograph, ID «INZHEK», Kharkiv, Ukraine, 176 p.
4. "Ukrainian agriculture. Statistical Yearbook of 2012".(2013), ООО «Avhust Treid», Kiev, Ukraine, 402 p.
5. "Strategy of development of agrarian sector of economy for the period till 2020" (2013), A Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 17, 2013, № 806-R, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
6. The law of Ukraine "On principles of state regulatory policy in the sphere of economic activity", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
7. The law of Ukraine "On agricultural Advisory activity", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
8. Klochan, V.V. (2012), *Systema informatsiino-konsultatsiinoho zabezpechennia ahrarnoi sfery* [System of the informatively-consultative providing of agrarian sphere], monograph, MDAU, Mykolayiv, Ukraine, 371 p.